

*Petr Holub, Václav Kolařík, David Merta, Marek Peška,
Lenka Sedláčková, Dana Zapletalová, Antonín Zůbek*

BRNĚNSKÉ STŘEDOVĚKÉ A RANĚ NOVOVĚKÉ HŘBITOVY Z POHLEDU ARCHEOLOGIE

Historický odkaz nám zůstává zachován nejen prostřednictvím nejruznějších památek, které zde postupně, generace za generací zanechaly naši předkové, ale i prostřednictvím míst jejich posledního odpočinku. Starší pohřebiště, farní, židovské a od 18. století městské hřbitovy jsou jedním ze základních výrazů kontinuity naší kultury a vazby k naší minulosti. Proto bychom měli všechna tato místa dobře znát, umět je chránit a pohřbeným prokazovat patřičnou úctu stejně, jako to dělali naši předkové. A protože většina brněnských středověkých hřbitovů, pokud ovšem zcela nezanikly, leží pod dnešní městskou zástavbou, ulicemi a chodníky, rozhodli jsme se napsat tento článek.

Náš příspěvek, jak napovídá jeho název, je věnován středověkým a raně novověkým hřbitovům, a to převážně z pohledu archeologických výzkumů. Zahrnuty jsou zde pouze hřbitovy náležící k vlastnímu městu, jeho historickým předměstím a k sídlištní aglomeraci Starého Brna.

Z archeologického hlediska shrnul naposledy problematiku pohřebiště a hřbitovů na území Brna v roce 2000 Rudolf Procházka.¹ Z historického pohledu se tématu dotýkají přehledné historické práce, ve kterých jsou hřbitovy zmiňovány.² V tomto ohledu nesmíme zapomenout na ojedinělou práci Mileny Flodrové, věnovanou historii brněnských hřbitovů.³ Historickou topografii, zahrnující také problematiku hřbitovů ve vnitřním městě i na předměstích pro polovinu 14. století precizně, a jak archeologické výzkumy postupně dokládají, také velmi přesně, řešil ve svých dvou zásadních článcích Oldřich Vičar.⁴

Z období velkomoravského známe na území historického města, jeho předměstí a Starého Brna doposud dvě pohřebiště. Ve vnitřním Brně se jedná o několik ojedinělých hrobů, dokládajících snad mladší zástavbou porušený řadový hřbitov, táhnou-

¹ Rudolf PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města na příkladu Brna*, in: *Mediaevalia archaeologica* 2, Praha – Brno 2000, s. 7–158.

² František ŠUJAN, *Dějepis Brna*, Brno 1928; Cecílie HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno. Dílo přírody, člověka a dějin*, Brno 1975; Jaroslav DRÍMAL – Václav PEŠA, *Dějiny Brna 1*, Brno 1969; Karel KUČA, *Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic*, Praha – Brno 2000.

³ Milena FLODROVÁ, *Brněnské hřbitovy*, Brno 1992.

⁴ Oldřich VIČAR, *Místopis Brna v polovině 14. století (Prostor uvnitř městských hradeb)*, in: *Brno v minulosti a dnes (dále BMD)* 7, 1965, s. 242–283; TÝŽ, *Místopis Brna v polovině 14. století (Předměstí)*, in: *BMD* 8, 1966, s. 226–273.

cí se v linii při severní straně dnešní ulice Starobrněnské. Další známé pohřebiště z téhož období se nacházelo na pravobřeží Svatky, v dnešním areálu kláštera Milosrdných bratří. Případné třetí pohřebiště dokládá prozatím ojedinělý středohradištní hrob situovaný jižně baziliky minor na Starém Brně, v místech zbořeného kostela Panny Marie, jehož počátky sahají snad do přelomu 10. a 11. století.⁵ V těchto místech se rozkládal i mladší raně středověký hřbitov, který doprovázel sídlištní aglomeraci na Starém Brně. Bližší popis tohoto pohřebiště, dokreslující jeho rozsah a počet zkoumaných hrobů, nebyl doposud publikován.⁶

Předlokačnímu období ve vlastním historickém jádře města můžeme přičíst asi 24 hrobů náležejících k první fázi kostela na Petrově z 2. poloviny 12. – počátku 13. století.⁷

Další dnes známé hřbitovy jsou již vázány k období založení města v 1. polovině 13. století nedlouze předcházejícímu. Jedná se především o hřbitovy při farních kostelech – sv. Petru a sv. Jakubovi a při kostele sv. Michala. Do 1. poloviny 13. století patrně sahá i založení hřbitova při kostele Všech svatých na Provaznickém vršku. Stejněmu období odpovídá nejstarší pohřební horizont hřbitova při kostele sv. Prokopa na Starém Brně. Nesmíme také zapomenout na hřbitov židovský, který se nacházel jižně od městských hradeb, a hřbitovy, jež se nacházely při městských špitálech⁸: při špitále sv. Ducha na dnešní Pekařské ulici, při kostele sv. Anny u kláštera cisterciáček na Starém Brně a při špitále sv. Štěpána v prostoru dnešní ulice Křenové. Zvláštní kapitolu představuje pohřbívání v areálech minoritského, dominikánského, herburského a augustiniánského kláštera. Na předměstí pak při klášteře františkánů sv. Bernardina Sienského, který stával před Židovskou bránou, v prostoru dnešní ulice Nádražní, na Starém Brně pak v klášteře cisterciáček.⁹

Většina těchto jmenovaných hřbitovů byla v minulosti v souvislosti s nejrůznějšími stavebními aktivitami podrobena větším či menším záchranným archeologickým výzkumům. Dosavadní výsledky získané těmito výzkumy jsou shrnuty v následujícím textu.

⁵ Dana CEJNKOVÁ, *Archeologický výzkum ve starobrněnském klášteře*, in: Forum brunense 1992, s. 17–19.

⁶ TÁŽ, *Archeologický výzkum starobrněnského kláštera*, in: Archaeologia historica (dále AH) 5, 1980, s. 335–337.

⁷ R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města*, s. 128.

⁸ Historii brněnských špitálů se pokusil naposledy shrnout již v roce 1952 Vladimír ZAPLETAL, *Středověké počátky brněnských špitálů*, in: Lékařské listy VII/1952 č. 20, s. 506–510; Tamtéž, č. 21, s. 528–533; Tamtéž, č. 22, s. 554–556.

⁹ K brněnským klášterům naposledy souhrnně spolu se starší literaturou Dušan FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 180–182.

Raně středověké hroby v prostoru ulic Starobrněnská a Radnická

V prostoru severní strany uliční fronty byly doposud dokumentovány čtyři kostrové hroby. V roce 1954 byl na parcele domu Starobrněnská č. 8 vyzvednut blíže nedatovaný hrob. Při výzkumu doprovázejícím výstavbu obchodního domu C&A byly na stejné parcele odkryty pozůstatky dvou kostrových hrobů. Jeden z nich představoval pohřeb asi 15ti leté dívky pohřbené ve skrčené poloze na levém boku. Hrobová jáma byla překryta prknem. V oblasti zápěstí pak byl doložen pozůstatek lýkového provazu, z čehož lze usuzovat na to, že pohřbená měla svázané ruce. Tyto anomálie jsou běžně vykládány jako projev „vampyrismu“. Druhý hrob, z něhož se dochovala ve velmi špatném stavu pouze horní polovina těla, byl z doposud identifikovaných pohřbů nejbohatší. Po obou stranách lebky ležely bronzové náušnice, v oblasti krční páteře se nacházel modrý skleněný korálek. Při pravé straně pasu pak byl uložen drobný železný nožik.¹⁰ Další z hrobů byl vyzvednut v roce 1959 na Radnické č. 2, v prostoru tzv. Kaple. Z výbavy pochází kování dřevěného vědérka. Je pravděpodobné, že všechny tyto hroby náležely původně rozsáhlejšímu pohřebišti, které však bylo zničeno již středověkými stavebními aktivitami. Dle jednotlivých nálezů lze datovat pohřebiště zřejmě do 9. nebo 10. století.¹¹

Raně středověké pohřebiště areálu konventu Milosrdných bratří na ulici Polní

V areálu dnešního kláštera Milosrdných bratří bylo doposud nadvakrát archeologicky zkoumáno velkomoravské pohřebiště. V roce 1999 stavební práce zasáhly část kostrového pohřebiště, archeologicky zde byly dokumentovány tři hroby. Při stavbě pavilonu akutní medicíny severovýchodně od konventu bylo v roce 2003 dokumentováno celkem osm hrobů a pět druhotných uložení lidských ostatků. Hroby nevykazovaly žádné anomálie vybočující z pro tuto dobu běžného pohřebního ritu. Zemřelí byli uloženi na zádech v natažené poloze s rukama podél těla, orientováni přibližně západ – východ. Pouze pohřeb mladé dívky byl bohatěji vybaven. Dívka měla náušnice a náhrdelník ze skleněných korálek. Antropologický soubor obsahoval kosterní pozůstatky 14ti osob (sedm dětí, dva mladiství, tři dospělí a dva neurčení jedinci). Na lokalitě byly tedy doposud vyzvednuty ostatky 17ti jedinců, kteří byli situováni na východním až jihovýchodním okraji pohřebiště.¹²

¹⁰ Vilém HRUBÝ, *Staroslovanské Brno*, in: BMD 3, 1961, s. 130–148; David MERTA, *Brno, Starobrněnská ul. č. 2–4, 6 a 8, parc. Č. 448, 452, 453*, in: Přehled výzkumů 40 (1997–1998), s. 306–309; Dana ZAPLETALOVÁ, *Slovanské osídlení na území Brna*. Diplomová práce na Ústavu archeologie a muzeologie FFMU Brno 2002.

¹¹ D. ZAPLETALOVÁ, *Slovanské osídlení*.

¹² Andrea MATEJÍČKOVÁ, *Brno - Štýřice, konvent Milosrdných bratří*. Nálezová zpráva č.j. 213/99 archiv Ústavu archeologické památkové péče v Brně; D. ZAPLETALOVÁ, *Brno, Nemocnice Milosrdných bratří, pavilon akutní medicíny – 1. etapa*. Nálezová zpráva č.j. 01/06, archiv Archaia Brno o.p.s.

Farní hřbitov při kostele sv. Petra a Pavla

Na počátku 90. let minulého století se uskutečnil rozsáhlý výzkum v prostorách interiéru katedrály na Petrově v souvislosti s budováním podpodlažního topení. Vlastní kostel sv. Petra a Pavla byl založen někdy kolem poloviny 12. století. Prošel zásadní přestavbou asi o sto let později. Na přelomu 14. a 15. století vznikla na místě staršího kostela novostavba. V důsledku oprav po švédském obléhání Brna byl kostel barokizován a na počátku minulého století regotizován.¹³

Jak již bylo řečeno, nejstarší hroby, které byly dokumentovány v románské kryptě, lze přičíst druhé polovině 12. století. V kostele se pohřbívalo po celý středověk, v období novověku a baroka. Z interiéru kostela bylo vyzvednuto množství pohřbů i kosterních pozůstatků náležících celému tomuto období. Pozornost byla v minulosti věnována i okolnímu hřbitovu, který byl v minulém desetiletí protnut několika liniovými výkopy inženýrských sítí. Hřbitov byl částečně zničen při srovnání vybíhajícího skalního podloží v západní polovině skalního výběžku, na němž kostel stojí. Naopak východní část ostrožny byla dorovnána mocnými navážkami v pozdním středověku, takže můžeme předpokládat, že hřbitov je v těchto místech doslova zakonzervován.¹⁴

Celkem 219 hrobových celků bylo postoupeno k antropologické analýze, posléze i k diagnostice patologických kostních lézí.¹⁵ Věk mužů se pohyboval mezi 50 až 60 lety, u žen 30 až 40 let. Průměrná výška dosahovala u mužů 167,7 cm u žen 153,4 cm.¹⁶

¹³ Výsledky archeologického výzkumu jsou popsány v pracích R. PROCHÁZKA – Josef UNGER, *Počátky katedrály sv. Petra a Pavla ve světle archeologických výzkumů*, in: BMD 13, 1995, s. 90–111; R. PROCHÁZKA, *Počátky osídlení a církevního života*, in: Libor JAN – Bohumil SAMEK – R. PROCHÁZKA, *750 let brněnské kapituly*, Brno 1999, s. 17–39; R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města*, s. 32–37, 128–131. Zde jsou i zmínky o pohřbívání, následný text situaci pouze shrnuje. K funkci a nejstarším stavebním dějinám kostela pak nelze opomenout Lubomír J. KONEČNÝ, *Nejstarší krypty a funkce svatopetrského chrámu v Brně*, in: Umění 44, 1996, s. 315–344; TÝŽ, *Počátky Brna ve světle nejnovějších poznatků*, in: Forum brunense 1995/1996, s. 7–20. K novějším dějinám kostela pak B. SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, I. svazek A/I, Praha 1994, s. 160–163; Petr KROUPA, *Dobový vzhled gotických kostelů*, in: Kaliopi CHAMONIKOLA (ed.), *Od gotiky k renesanci, výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*. II., Brno 1999, s. 97–99.

¹⁴ Ke hřbitovu kolem kostela sv. Petra a Pavla a pohřbívání v interiéru například R. PROCHÁZKA – J. UNGER, *Počátky katedrály sv. Petra a Pavla*, s. 90–111; J. UNGER, *Hroby z 15. a 16. století s nádobami dnem vzhůru na jižní Moravě*, in: Jana KUBKOVÁ – Jan KLÁPŠTĚ – Martin JEŽEK – Petr MEDUNA et al. *Život v archeologii středověku*, Praha 1997, s. 639–648; Ladislava HORÁČKOVÁ – Lenka VARGOVÁ, *Antropologická charakteristika kosterních nálezů v hrobech s nádobami dnem vzhůru*. Tamtéž, s. 649; R. PROCHÁZKA, *Počátky osídlení a církevního života*, s. 17–39; R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města*, s. 32–37, 128–131.

¹⁵ L. HORÁČKOVÁ – Lenka BENEŠOVÁ, *Antropologické hodnocení kosterních nálezů z katedrály sv. Petra a Pavla*, in: *Pravěk*, nová řada 4, 1994, s. 319–322.

¹⁶ R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města*, s. 128–130.

Farní hřbitov při kostele sv. Jakuba Většího

Rozsahem největší archeologické výzkumy byly dosud uskutečněny v prostoru farního hřbitova při kostele sv. Jakuba, proto naše zpráva o tomto hřbitově bude poněkud rozsáhlejší.

Podle listiny olomouckého biskupa Roberta (1201–1240) z roku 1231 byl kostel sv. Jakuba založen v době vlády markraběte Vladislava Jindřicha (1197–1222). Poprvé se přímo uvádí k roku 1228, kdy jeho patronát daroval král Přemysl Otakar I. oslavanským cisterciáckám. Podle svědectví z roku 1423 stál původní kostel na místě nynějšího chrámu, avšak nic se z něho nedochovalo. Současná stavba kostela sv. Jakuba ve svém jádru pochází z let 1450 až 1530. V rozmezí let 1871–1879 proběhla regotizace.¹⁷ Záchranne archeologické výzkumy doposud odkryly dvě starší stavební fáze kostela sv. Jakuba.

Nejstarší stavební horizont kostela představují reliktý základového zdiva odkryté v roce 2001. Oporou datace je prozatím jediný architektonický článek nacházející se „in situ“. Jedná se o relikt římsy, jejíž profilace je takřka shodná s římsou románské baziliky na Velehradě,¹⁸ může tedy náležet období kolem roku 1220. Druhou stavební fází představují nepoměrně rozsáhlejší reliktý základového zdiva odkrytého při severní i jižní stěně kostelní lodi. Tuto stavební aktivitu můžeme na základě archeologické stratigrafie i analogických stavebních technologií použitých na jiných církevních i měšťanských stavbách v Brně položit do období kolem roku 1300.

V prostoru hřbitova stávalo v období vrcholného a pozdního středověku, tedy v době před výstavbou současného kostela, pět kaplí, které byly založeny jako měšťanské fundace.¹⁹ Pouze u kaple sv. Mořice známe její přesnou polohu. Kaple se nacházela proti západnímu průčelí kostela, při ústí ulice Jakubské, a byla zbourána na přelomu 19. a 20. století.²⁰ Do prostoru kostnice pod kaplí sv. Mořice zasáhla průzkumná sonda položená v rámci průzkumu bloku 32. Po odhalení neznámé podzemní prostory zcela zasypané kosterními pozůstatky byla sonda ukončena a následně zasypána.²¹ Zbývající čtyři kaple můžeme lokalizovat pouze hypoteticky. Záchraný archeologický výzkum odkryl reliktý tří staveb, jež lze interpretovat jako středověké kaple, respektive jejich základy. Všechny se nepochybně vztahovaly ke kostelu II., vrcholně středověké stavební fáze. Jedna kaple stála při severní, dvě při jižní straně kostelní lodi. Pokud je přesný údaj, že kaple Božího Těla měla být vybu-

¹⁷ B. SAMEK, *Umělecké památky*, s. 163–169, P. KROUPA, *Dobový vzhled gotických kostelů*, s. 90–96.

¹⁸ Srov. Jiří KUTHAN, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců*, Vimperk 1994, s. 431–442; Miloslav POJSL, *Velehrad, stavební památky bývalého cisterciáckého kláštera*, Brno 1990.

¹⁹ Ke kaplím se naposledy souhrnně vyjádřil Tomáš BOROVSKEÝ, *Kaplaní, oltárníci a jejich beneficia v kostele sv. Jakuba v Brně*, in: BMD 15, 2001, s. 271–312.

²⁰ Kaple sv. Mořice zatím jako jediná z dokumentovaných kaplí měla kryptu, poměrně zvláštní je i její orientace a návaznost na měšťanskou zástavbu. Svým vzhledem by naplňovala kritéria, jež měla mít kaple Božího Těla, což vedlo F. Šujana k jejich ztotožnění viz F. ŠUJAN, *Dějepis Brna*, s. 154.

²¹ Marek PEŠKA, *Brno, Blok 32. Nálezová zpráva č.j. 25/02*, archiv Archaia Brno o.p.s.

dována z bývalého měšťanského domu, z jehož sklepa měla být zbudována kostnice, nemůžeme s ní ztotožnit ani jednu z odkrytých kaplí. Tato kaple musela nepochybně stát v návaznosti na měšťanskou zástavbu, tedy na okraji hřbitova.²² Z dat týkajících se založení jednotlivých kaplí, datace zdív jejich odkrytých základů a jediné zmínky vztahující se v pramenech k lokalizaci kaple 11 000 panen, můžeme jednotlivé kaple identifikovat (pokud je výklad pramenů a archeologických situací správný). Záchraným archeologickým výzkumem odkrytou kapli I.²³ lze tedy ztotožnit s kaplí sv. Doroty založenou roku 1389, kapli II. můžeme interpretovat jako kapli 11 000 panen z roku 1404 a kapli III. jako kapli Zvěstování Panny Marie založenou po roce 1428.²⁴

Areál hřbitova, rozkládající se kolem kostela, byl využíván od počátku 13. století až do josefínských reforem. Určitý přelom zřejmě znamenal rok 1580, kdy byl založen nový městský hřbitov v prostoru dnešního Zemského domu na Žerotínově náměstí.²⁵ Po tomto roce byli na jakubském hřbitově uloženi převážně měšťané a významné osobnosti spjaté s farním chrámem nebo chodem města. Z pramenů víme, že na hřbitově se pohřbívalo i kolem roku 1600, v období ostrých sporů mezi jakubskou farností, která byla luteránská, a výrazně katolickou petrskou zaštitěnou biskupem Prusinovským. V této době se katolíci snažili o zákaz pohřbívání evangelíků v prostoru hradeb, tedy i na hřbitově u sv. Jakuba, což se jim následně podařilo.²⁶

Předběžné zhodnocení archeologických výzkumů hřbitova u sv. Jakuba

V rozmezí let 1997 až 1998 se uskutečnil archeologický výzkum na Rašínově ulici č. 6 (parcely č. 48 a 549), předcházející výstavbě budovy Kooperativy.²⁷

Výzkumem se podařilo zachytit průběh bývalé ulice Hřbitovní. Při ulici byla doložena vrcholně středověká zástavba reprezentovaná dřevohliněnými domy. Domy na západní straně ulice zanikly někdy kolem roku 1300. V polovině 14. století se až do těchto míst rozrostl hřbitov. Dokumentováno bylo celkem 89 pohřbů, z nichž byly vyzvednuty ostatky 92 jedinců. V jednom případě se jednalo o současný pohřeb dvou, ve druhém případě tří osob. Hroby se soustředily do relativně sypkých zásypů zaniklých sklepů dvou dřevohliněných domů ležících právě na západní straně uličky. Pohřby vykazovaly běžný pohřební ritus používaný v období středověku a raného novověku. Pouze tři zkoumané hroby předběžně datované do období vrcholného středověku vykazují jisté anomálie. Dospělý mužský jedinec, obráceně orientovaný (východ-západ), tedy neuložený pietně, se stopami po sečných ranách na temeni

²² Pokud není totožná s kaplí sv. Mořice, jak dovozuje F. Šujan. Viz pozn. 20.

²³ Značení kaplí viz plán půdorysu náleзовé situace odkrytých stavebních konstrukcí v příloze.

²⁴ K jednotlivým kaplím naposled podrobněji T. BOROVSÝ, *Kaplaní, oltárníci a jejich benefícia*, s. 271–312.

²⁵ M. FLODROVÁ, *Brněnské hřbitovy*, Brno 1992, s. 32.

²⁶ Vladimír BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*, Brno 1948.

²⁷ D. MERTA, *Rašínova 4*, náleзовá zpráva č.j. 1/98, díl I., díl II., archiv Archaia Brno o.p.s.

hlavy a dva „pohřby“ novorozenců, orientované také obráceně. Většina pohřbů pochází z poloviny 14. století, několik pak ze 16. století. Nejmladší horizont hrobů, respektive jižní část hřbitova byla částečně zničena výstavbou zadního traktu lichtenštejnského paláce v 17. století. Místy bylo dokumentováno až pět hrobových horizontů. Z tohoto důvodu byla většina pohřbených ostatků neúplných. Nejstarší pohřby byly v těchto místech uloženy ve 14. století. Žádný z hrobů nebyl zapuštěn více než 1,2 m pod současný terén (dnešní i tehdejší, který se v těchto místech výškově nelišil). Po celou dobu své existence hřbitov v těchto místech respektoval uličku Hřbitovní. Pohřbívání zde skončilo v samém závěru 16. století.

Vzhledem k odlehlosti od vlastního farního hřbitova snad můžeme předpokládat, že se jedná o místo na němž byly pohřbeny oběti morové epidemie, která Brno zasáhla na podzim roku 1349.²⁸ K odprodeji měšťanského pozemku k rozšíření hřbitova do těchto míst se pravděpodobně váže zmínka v rejstříku z roku 1348. V roce 1350 byl vykoupen další dům v těchto místech. A tento výkup bychom již mohli spojit s rozšířením hřbitova pro oběti moru.²⁹

Kosterní pozůstatky se staly předmětem antropologického posouzení zpracovaného v práci Patrika Galety.³⁰ Z dnes již neznámých důvodů bylo analyzováno pouze 75 jedinců z 92 vyzvednutých při výzkumu. Z těchto 75 jedinců bylo 25 žen, 24 mužů a 26 se nepodařilo určit. Dospělí muži dosahovali výšky 167 až 172 cm, ženy 152 až 158 cm. Průměrný věk mužů dosahoval 35 let, žen 36 let. Nejvyšší úmrtnost se vyskytovala u jedinců starých 20 až 24 let, a to u obou pohlaví stejně (devět žen, osm mužů), další vrchol následoval u žen 35 až 39 let (šest jedinců) a mužů 45 až 49 let (šest jedinců).³¹

Při sanaci podzemí bloku 41 bylo v roce 2001 položeno v prostoru Jakubského náměstí několik sond.³² Některé z nich zasáhly bývalý hřbitov. Jednalo se především o sondu při jižní straně presbytáře a další přibližně uprostřed severní strany lodi kostela sv. Jakuba, která byla následně rozšířena.

Sonda položená při presbytáři doložila intenzivní pohřbívání od poloviny 13. století. K tomuto období lze přiřadit tři pohřební horizonty. Významný nález představuje brakteát Přemysla Otakara II. použitý jako obolus mrtvých. Poměrně zásadní zjištění představoval fakt, že horní vrstvy pohřbů byly zplanýrovány v souvislosti s novostavbou kostela někdy v polovině 15. století. Mimo jiné se lze opřít o nález feniku Albrechta Rakouského, který byl na bázi této planýrky objeven. Z druhotné polohy pochází i nález fixačního přípravku pro upevnění kolenního nebo ramenního kloubu.

²⁸ Srovnej např. Jaroslav MEZNIČEK, *Mory v Brně*, in: *Mediaevalia historica Bohemica* 3, 1993, s. 225–235; Karl BERGTOLD, *Černá smrt v Evropě*, Praha 2002, s. 69.

²⁹ Srov. O. VIČAR, *Místopis Brna v polovině 14. století (Prostor uvnitř)*, s. 266.

³⁰ Patrik GALETA, *Antropologický rozbor kosterního materiálu ze hřbitova kostela sv. Jakuba (15. a 16. století)*, nepublikovaný rukopis ročníkové práce na katedře antropologie PŘF MU v Brně. Brno 2000.

³¹ Autor konstatuje, že dosažené výsledky je třeba hodnotit opatrně, protože kvalita analýzy byla poškozena stavem studovaného kosterního materiálu.

³² D. MERTA – M. PEŠKA – Antonín ZÚBEK, *Brno – blok 41 (Jakubské náměstí)*. Nálezová zpráva i. č. 49/02, archiv Archaiia Brno o.p.s.

Rozšířená sonda D5 zachytila první pohřební horizont takřka těsně pod povrchem vozovky. Hroby se k našemu překvapení nacházely na koruně ubouraného zdiva kostela II. stavební fáze. V optimálních případech byly do zdiva dokonce vylámany. V těchto místech lze rozlišit pohřební horizonty vážící se ke všem třem stavebním fázím kostela. Celkem bylo vyzvednuto asi 350 jedinců. Z nálezů si pozornost zaslouží zejména ve druhotné poloze „uložený“ zlatý prsten se zelenou kamejí.

Při výzkumu doprovázejícím rekonstrukci Jakubského náměstí v letech 2003 až 2004 bylo vyzvednuto 1 015 pohřbů.³³ Mimo to bylo získáno velké množství dalšího osteologického materiálu, který byl rozptýlen v hřbitovních vrstvách, zásypech hrobů a ve výplních různých jam středověkého až novodobého stáří. Tento materiál, ani pohřby samotné, nebyl dosud antropologicky zpracován. Analýza si vyžádá poměrně dlouhý časový úsek. Obdobně nebyla zcela ukončena analýza hřbitova po archeologické stránce.³⁴

Předběžně můžeme stručně shrnout známé informace vztahující se převážně k uložení nebožtíků a dataci pohřbů. Výzkum v podstatě prokázal to, co známe z historických pramenů. Datace hrobů se v drtivé většině pohybuje v rozmezí 13.–16. století. Pohřbívání zcela ustalo koncem 18. století. Z terénních pozorování (hlavně při starším výzkumu „bloku 41“) se zatím jeví, že na profilu hřbitova lze místy (dosud především v blízkosti stávajícího kostela) rozeznávat dva základní horizonty pohřbů.³⁵ Jeden náleží středověkému období ze 13. a 14. století, druhý pak mladšímu období novověkému, po výstavbě dnešního kostela. Tento stav byl zřejmě způsoben asanací staršího kostela a úpravou okolního terénu pro novostavbu, kdy došlo k narušení částí hřbitova v těsné blízkosti kostela. Tehdy došlo v podstatě k odtěžení, popřípadě zplanýrování svrchních vrstev hrobů z období předcházejících této stavební aktivitě.

U většiny pohřbů nebyla zaznamenána osobní výbava či milodary. Pouze u 93 případů byly nalezeny doprovodné předměty. Jednalo se většinou o běžný hrobový inventář, který se nachází na hřbitovech sledovaného období. Přezky, spon-

³³ D. Merta – Lenka SEDLÁČKOVÁ – A. ZŮBEK, *Nálezová zpráva o provedení archeologického výzkumu při stavbě „Komplexní regenerace historického jádra – ostatní komunikace – rekonstrukce Jakubského nám.“*. Nálezová zpráva i.č. 22/05 (sv. I až VI), archiv Archaia Brno o.p.s..

³⁴ Základní informace ke každému pohřbu byly zpracovány, dosud však chybí podstatná informace o přesnějším datování. Nezbytným podkladem pro jeho určení je vypracování stratigrafické matice celého úseku zkoumaného hřbitova. K jejímu vyhotovení povede pečlivý rozbor nálezových okolností jednotlivých pohřbů a jejich vzájemná korelace. Jde o práci časově velice náročnou. Bylo možné si to ověřit při zpracovávání dílčích úseků zkoumané části hřbitova. Nebylo reálné dobrat se celkového výsledku v časovém horizontu, který byl určen k vypracování nálezové zprávy. V rukopise jsou vyhodnoceny pouze zkoumané úseky hřbitova severně od kostela sv. Jakuba, východně od presbytáře a z prostoru jižně kostelní věže při Rašínově ulici. Dále byly dílčím způsobem opět jen v rukopise vypracovány matice ze severních částí sond 40, 41 a 42. Ostatní úseky budou analyzovány v budoucnosti. Na samý závěr by mělo dojít k vypracování celkové stratigrafické matice zahrnující všechny zkoumané pohřby.

³⁵ Toto bylo pozorováno hlavně na profilech sond dosahujících geologického podloží. Hranice nebyla většinou příliš výrazná. Při postupném snižování terénu a preparaci pohřbů nebyla většinou patrná.

ky „očko – háček“, špendlíky, medailonky, růžence, korálky a knoflíky. Vyzvednout musíme nálezy mincí, užitých jako „obolus mrtvých“. Jednoznačně byly doloženy u pohřbů 5818, 8812 a 8885, kdy byly vloženy do úst pohřbených. Stejný význam snad můžeme předpokládat také u mince nalezené u pohřbu 8812. Unikátním případem byl novověký pohřeb 843 na severní straně kostela, vybavený kordem. Zatím i bez podrobnějšího studia lze prohlásit, že se jedná v kontextu českých zemí o unikátní jev.³⁶ Domníváme se, že se jedná o pohřeb osoby spojené s válečnými událostmi v roce 1645. Toto období naznačuje typ zbraně i stratifikace nálezové situace. Z obdobného důvodu je velmi významný pohřeb jedince (6897), který měl u sebe poutní odznak – mušli dokládající absolutorium pouti do španělského Santiago de Compostela. Jednalo se o pohřeb ze závěru 13. století.

Poloha pohřbů vyplývala z křesťanského ritu. Kostry byly uloženy v natažené poloze na zádech, hlavou orientovány k západu. U 161 pohřbů byla orientace jihozápad – severovýchod, u 91 pak severozápad – jihovýchod. Pouze ve dvou případech byla zaznamenána orientace opačná, tedy hlavou k východu. Několik pohřbů bylo uloženo v poněkud nerituální poloze. Nebožtíci byli například skrčeni na boku, nohy s tělem nebyly uloženy ve stejné ose apod. Ruce se nacházely podél těla, na bříše, na hrudi nebo směřovaly do klína. Byly zaznamenány i různé kombinace, kdy například jedna ruka směřovala do klína a druhá byla uložena na bříše. I bez podrobné analýzy lze konstatovat, že v poloze rukou nelze jednoznačně spatřovat chronologický význam. Je však pravděpodobné, že podrobná analýza doloží, že určitá poloha rukou mohla v jisté době převažovat.³⁷

Několik pohřbů bylo uloženo společně. Ve většině případů můžeme uvažovat o rodinných příslušnících; například matka s dětmi, manželský pár apod. Výjimku představuje hrobová jáma, v níž byly uloženy čtyři pohřby ve dvojicích nad sebou. Situace byla interpretována jako „hrobka“, do které byly obě dvojice pohřbeny postupně. „Klasická“ zděná hrobka byla objevena nedaleko východnějšího ze stávajících jižních vstupů do kostela. Byla však zkoumána pouze část zásypu a dokumentována její obnažená konstrukce.

Zcela unikátní situaci představoval masový hrob obsahující 14 jedinců, z nichž někteří byli uloženi ve výrazně nepietních polohách. V tomto případě můžeme uvažovat o následcích epidemie, případně válečných událostí. Hrob dle stratigrafické situace náleží období druhé poloviny 13. století.

U 61 pohřbů byla doložena, případně z nálezové situace bylo možné uvažovat o přítomnosti rakve. Tu většinou dokládají relikty rozpadajícího se či ztrouchnivělé-

³⁶ K pohřbu s kordem, respektive kordu více viz Alena SELUCKÁ – Antonie RICHTROVÁ – Radim DUFEK – D. MERTA – A. ZÚBEK, *Průzkum a konzervace kordu z archeologického nálezů*, in: Sborník konference konzervátorů a restaurátorů, Brno 2004, s. 120–124, obrazová příloha XV.

³⁷ Srovnej J. UNGER, *Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.–16. století*, Brno 2002.

ho dřeva. Užívání rakví naznačují také poměrně četné nálezy hřebíků. Ukládání nebožtíků do rakví předpokládáme dle analogií spíše až pro období 16. století a mladší.³⁸

Počátky hřbitova můžeme nepochybně vztáhnout k založení kostela sv. Jakuba ve 20. letech 13. století. Přesnou genezi a proměny jeho topografie i přes množství získaných informací nejsme doposud schopni přesně rekonstruovat. V současné době můžeme prohlásit, že kosterní pozůstatky se nacházejí kolem celého kostela sv. Jakuba, na jižní straně zcela jistě v celé ploše Jakubského náměstí. Z historických pramenů, jejichž výpověď byla potvrzena archeologickým výzkumem z roku 1997 až 1998, víme, že hřbitov vybíhal až na parcelu domu č. 6 v ulici Rašínova. Na západní straně jsou pohřby doloženy i ve vozovce ulice Rašínova. Od východu byl od 16. století hřbitov vymezen ohradní zdí při Běhounské ulici. Původně v těchto místech sahala hranice hřbitova více k západu. Při ulici se zde od 2. poloviny 13. století utvářela měšťanská zástavba, která hřbitov z těchto míst postupně vytlačila. Na severní straně byl areál hřbitova v 1. polovině 13. století ohrazen mělkým příkopem a palisádou, která se nacházela cca 12 m od severní stěny lodi dnešního kostela.³⁹ Již ve 2. polovině 13. století zde však ve své východní části ustoupil měšťanské parcele, na které od 2. poloviny 15. století sídlila stavební huť realizující stavbu dnešního kostela sv. Jakuba. Jedná se pravděpodobně o jednu z nejstarších částí hřbitova, která zaniká ještě během 1. poloviny 13. století. I na ní byly zaznamenány superpozice jednotlivých pohřbů. Od tohoto období se pohřbívalo pouze do vzdálenosti přibližně 9 m od severní stěny stávajícího kostela.⁴⁰

Ke hřbitovu náležel od poloviny 14. století i prostor nacházející se dnes pod stavbou Kooperativy na Rašínově ulici č. 6.

V jižní části náměstí zabíral areál hřbitova téměř celou jeho dnešní plochu, zatímco při severní straně kostela a východně presbytáře bylo pohřbívání již méně intenzivní a nezasahovalo celou plochu. Na východní straně kostela se podařilo částečně zachytit i hřbitovní zeď ohrazující hřbitov od období renesance. Zeď uzavírající areál hřbitova za presbytářem kostela byla výzkumem dokumentována taktéž. Dle informací pamětníků poslední výměny kolejového svršku na ulici Rašínova na přelomu 60./70. let minulého století se hřbitov rozkládá i v prostoru před západním průčelím, takřka v celé nezastavěné části až k bývalému Lichtenštejnskému paláci a kapli sv. Mořice. Tento stav dokládá i plán ze druhé poloviny 18. století.⁴¹

³⁸ Viz předešlá poznámka.

³⁹ Je více než pravděpodobné, že příkop ohrazoval celý areál kostela, archeologicky se jej však nepodařilo na dalších místech prozatím doložit.

⁴⁰ Severovýchodním směrem byl nejdlehlěji uložen osamocený pohřeb hlavou na východ orientovaného dítěte. Lze se domnívat, že se jedná o nepokřtěného novorozence, který byl uložen mimo hřbitovní areál, případně na jeho okraji.

⁴¹ Berthold BRETHOLZ, *Die Pfarrkirche St. Jakob in Brünn*, Brünn 1901, s. 167.

Vzhledem k tomu, že Jakubská farnost byla z obou brněnských ta větší, a že hřbitov byl využíván po dobu asi 350 let, lze uvažovat o řádově desítkách tisíc hrobů uložených v jeho prostoru.

Dominikánský klášter

Kostel sv. Michala býval tradičně považován za kostel předhradí brněnského hradu situovaného řadou historiků na Petrovský vrch. Kostel vznikl před r. 1228 a původně byl filiální ke sv. Petru. Někdy na počátku 2. třetiny 13. století, nejpozději však před rokem 1239, byl při kostele založen markrabětem Přemyslem klášter dominikánů. K roku 1248 se připomíná již „nově založený klášter“.⁴² Dne 24. 10. 1784 byl dominikánský klášter zrušen a přeměněn na vojenské skladiště.

Již v roce 1908 byly odkryty při výkopu v kapitulní síni gotické náhrobky a pohřeb převora dominikánského kláštera Ondřeje, který zemřel v roce 1463.⁴³ V souvislosti s druhou etapou rekonstrukce prostor křížové chodby a rajského dvora někdejšího kláštera dominikánů a odvlhčením obvodových stěn 1. a 2. nádvoří areálu Nové radnice, byl uskutečněn v prosinci 2001 až dubnu 2002 záchranný archeologický výzkum.

V západním křídle křížové chodby byly začištěny hrobové zásypy a při vnitřním, severozápadním rohu byla napříč chodbou položena sonda, ve které byl dokumentován jeden novověký pohřeb. V severním křídle křížové chodby při realizaci rozšíření vchodu do krypty, která zabírá větší část chodby, bylo odkryto celkem sedm pohrbů. Větší část chodby byla narušena výstavbou barokní krypty.

Zkoumána byla i kapitulní síň – refektář. V severozápadním rohu místnosti byla položena pro ověření stratigrafie sonda, ve které byly vypreparovány tři pohřby, které však pochází až ze závěru 16. století. Významný nález byl učiněn pod vchodem do křížové chodby. Pod starší dlažbou zde byl odkryt v druhotné poloze gotický náhrobek z roku 1344, který náleží brněnskému měšťanu magistru Alexandrovi.⁴⁴ Náhro-

⁴² K dominikánskému klášteru naposledy i s přehledem starší literatury např.: Petr HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – A. ZÚBEK, *Poznámky k historické topografii Dominikánského náměstí*, in: BMD 17, 2003, s. 41–78; D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie*, s. 154–160.

⁴³ Zorošlava DROBNÁ, *Nová radnice*, Brno 1937, s. 22.

⁴⁴ Středová plocha náhrobku je bez jakýchkoli výtvarných prvků. Nápis se uchoval neúplný a v místech většího opotřebení pak zcela nečitelný, nicméně jeho smyslová kompletizace přinesla překvapivě zjištění. Dochovaný text: +AN : DO : M : CCC : / XLIIII : : KL : MARCII : OBIIT : MAGISTER : ALLE / X - - D - - : PHY / SIC : ORATE PRO EO : / v přepisu: Anno Domini MCCC / XLIIII X kalendas marcii obiit magister Alle /x(an)d(er) phy / sicus / et concivis Brunnensis. Orate pro eo. v překladu: Léta Páně 1344, X. den před březnovými kalendami (20. 2. 1344) zemřel magister Allexander, fysicus a spoluměšťan brněnský. Modlete se za něho. Z opisu vyplynulo především to, že jde o zatím nejstarší nalezený náhrobek na území města Brna. Náhrobek náleží významnému brněnskému měšťanu magistru Allexandrovi (za přepis a všechny poskytnuté informace děkujeme M. Flodrové).

bek sloužil coby práh v závěru 15. století proraženého vstupu. Použití středověkých náhrobků, respektive využití jejich fragmentů bylo zjištěno v konstrukci portálu při vstupu do dnešního kostela ve východním průčelí.⁴⁵

Hřbitov a další pohřby v areálu dominikánského kláštera

Plošný výzkum doprovázel v roce 1996 sanaci terasy před východním průčelím a při severní stěně lodi kostela sv. Michala.⁴⁶

Zmíněným výzkumem se podařilo odhalit několik horizontů středověkého a raně novověkého hřbitova, osádia a základy neznámé středověké stavby. Vyzvednuto bylo 62 lidských kosterních pozůstatků v různém stavu uchování. Určený počet jedinců byl vyšší díky přimíchaným kostem v hrobových zásypech.

Na základě archeologické analýzy hřbitova můžeme soudit, že pohřbívání v tomto prostoru začalo od počátku 13. století a následně bylo spojeno s existencí kostela sv. Michala. Pohřbívání se zde přestalo na konci 16., případně počátku 17. století, což souviselo se vznikem nového městského hřbitova v roce 1580. Jelikož nemáme spolehlivé důkazy, nelze počátek pohřbívání přesněji časově zasadit.⁴⁷ Uvážit lze pouze polohu rukou, která může být určitým chronologickým vodítkem, zejména poloha podél těla se zdá být dokladem starších etap pohřbívání. Celkově jsou na hřbitově polohy rukou podél těla ve výrazné převaze, což ale může být způsobeno i nereprezentativností zkoumaného vzorku hřbitova. Výhradně však byla tato poloha uplatněna pouze u stratigraficky nejstarších fází, podobně jako tomu bylo u pohřbů při nejstarším kostele sv. Petra v Brně. Zde však zaznamenáváme ve výbavě některých hrobů kruhové přezky s trnem, zatímco při kostele sv. Michala obdobné nálezy nebyly zachyceny. Zdá se, že ani orientace hrobů nemá na pohřebišti přesnější chronologický význam. Objevila se zde povětšinou orientace západ - východ s několika výjimkami.

Největší koncentrace pohřbů byla zjištěna při severní zdi dnešního kostela. V tomto místě byl původní terén hřbitovem natolik narušen, že zcela zmizel půdní typ a stratigraficky nejnižší uložené pohřby nelze identifikovat. Nejstarší pohřby dokumentované před dnešním východním průčelím kostela narušily sídlištní aktivity z 1. poloviny 13. století. Tato fakta vedou k domněnce, že nejstarší kostel se nacházel pod střední částí kostela dnešního. Analogickou situaci známe z výzkumu katedrály sv. Petra a Pavla, kde bylo zachyceno pohřbívání v okruhu 10 m od nejstaršího kostela.⁴⁸

⁴⁵ Eva STAŇKOVÁ – Barbora ZDRAŽILOVÁ, *Fragmenty pozdně gotických náhrobků skryté v průčelí kostela sv. Michala v Brně*, in: Zprávy Státního památkového ústavu v Brně 6/2002, s. 77–81.

⁴⁶ M. PEŠKA, *Brno (okr. Brno - město). Dominikánské nám., parc. č. 503*, in: Přehled výzkumů 39 (1995–1996), s. 384–385; R. PROCHÁZKA, *Výzkumy mendikantských klášterů v Brně*, in: Pravěk, nová řada 6, Brno 1999, s. 277–296; P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – A. ZŮBEK, *Poznámky k historické topografii*, s. 41–78.

⁴⁷ Ze zásypů hrobů bylo získáno pouze několik zlomků keramiky z 1. poloviny 13. století.

⁴⁸ Viz R. Procházka, *Zrod středověkého města*, s. 32–37.

Na hřbitově sv. Michala by tato skutečnost mohla být podpořena i existencí sídlištních aktivit z 1. poloviny 13. století, dokumentovaných před východním průčelím kostela, které se nalézaly zcela jistě mimo areál tehdejšího hřbitova. Severní ohraničení hřbitova doložily sondy hloubené v rámci projektu „Sanace brněnského podzemí“ bloku 20 na jižní straně Dominikánského náměstí, přibližně v ose průjezdu na první nádvoří Nové radnice.⁴⁹

Vyzvednutý kostrový celek zpracovala Eva Drozdová.⁵⁰ Antropologickým rozbořem však bylo určeno minimálně 106 jedinců. Podařilo se rozlišit 22 mužů, 18 žen a 32 dětí. Neidentifikovatelných jedinců bylo 34. Deset dětí zemřelo ve věku 0 až 6 let, z toho dvě do půl roku věku. Devět dětí zemřelo ve věku 7 až 19 let, čtyři mezi 7 až 13 rokem. V rozmezí 20 až 29 let zemřeli dva muži a dvě ženy. Mezi 30 a 39 rokem dva muži a tři ženy. Pro 40 až 49 rok jsou zastoupeny pouze tři ženy. V věku 50 až 59 let pak po třech ženách i mužích, dvě ženy byly starší 60 let. Výška mužů se pohybovala v intervalu od 159,5 až 184 cm (průměr 173 cm), u žen 146 až 169 cm (průměr 158,7 cm).⁵¹

Minoritský klášter

Minorité přišli pravděpodobně do města podobně jako dominikáni již mezi lety 1227–1239. Podle pozdních pramenů se v Brně již roku 1244 měla konat provinciální kapitula a lze předpokládat, že v této době již také stál kostel sv. Janů.⁵²

Při archeologickém výzkumu v letech 1988 až 1990, probíhajícím v prostoru malé kvadratury situované jižně od klášterního kostela sv. Janů, byly vyzvednuty kosterní pozůstatky mnichů uložených v tomto prostoru.⁵³ Jednotlivé hroby nebyly nijak podrobně dokumentovány, po vyzvednutí byly následně uloženy v prostoru dvora za presbytářem kostela sv. Janů.

Ve vlastním kostele sv. Janů byla při výzkumu doprovázejícím výměnu dlažby zkoumána centrálně položená krypta. Výstavbu dokládá nápis s letopočtem 1494, který zároveň oznamuje, že byla postavena tohoto roku za kvardiána Ambrože. Kosterní pozůstatky se v kryptě nezachovaly, byly zřejmě přeneseny na nám neznámé místo a prostor krypty byl zasypán stavební suti.⁵⁴

⁴⁹ P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – A. ZÚBEK, *Poznámky k historické topografii*, s. 41–78.

⁵⁰ EVA DROZDOVÁ, *Antropologický rozbor kosterních pozůstatků ze středověkého hřbitova na Dominikánském nám. v Brně*, in: *Ve službách archeologie I*, 1998, s. 71–74.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie*, s. 167.

⁵³ K tomuto výzkumu více viz R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města*, s. 65–72, tam i více literatury.

⁵⁴ J. UNGER, *Objev pozdněgotické krypty v brněnském minoritském kostele*, in: *Pravěk nová řada* 8/1998, s. 298–302.

Hřbitov a další pohřby v areálu minoritského kláštera

V severní části minoritského kláštera, v prostoru sevřeném dnešními ulicemi Jánská a Minoritská, se rozkládal středověký hřbitov, nejnověji doložený archeologickým výzkumem provedeným v souvislosti se zajištěním statiky Loretánské kaple, která dnes stojí na jeho místě.⁵⁵ Z východu byl vymezen stavbami náležícími k zázemí kláštera a věží středověké zvonice, z jihu kostelem sv. Janů, ze severu ulicí Jánskou a na straně západní Minoritskou. Hřbitov byl založen někdy po roce 1300, což dokládají pod ním se nacházející stratigraficky starší pozůstatky pravděpodobně měšťanské dřevohliněné i zděné architektury, náležící horizontu 13. a počátku 14. století. Na hřbitově se pohřbívalo až do výstavby Loretánské kaple, se kterou bylo započato v roce 1716.⁵⁶ O jeho vzhledu a rozsahu si lze učinit alespoň částečnou představu z vyobrazení jehož se mu dostalo na vedutě Beyer-Zeiserově z roku 1650.⁵⁷

Pohřbívání v areálu herburského kláštera

Dle ojedinělé zprávy ze 16. století měl být při herburském klášteře hřbitov. Tuto informaci doposud žádný archeologický výzkum nedoložil. Jediné pohřby, které by snad mohly náležet předjezuitskému období, se nacházejí v kryptě pod kaplí Panny Marie.⁵⁸

Pohřbívání v areálu augustiniánského kláštera

Dne 2. února 1350 ohlásil markrabě Jan Jindřich úmysl založit augustiniánský klášter. Jeho zřízení povolil 18. července 1356 papež Inocenc VI. a konečně 26. prosince 1356 Jan Jindřich vystavil zakládací listinu kláštera, kterému současně daroval značné pozemky kolem Brna. Klášter byl zamýšlen jako rodový klášter a hrobka moravských Lucemburků.⁵⁹

⁵⁵ P. HOLUB – Václav KOLAŘÍK – D. MERTA – M. PEŠKA – D. ZAPLETALOVÁ – A. ZŮBEK, *Predběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2004*, in: Přehled výzkumů 46, s. 111–169, zvl. s. 134, 135; P. HOLUB – Petr POLÁNKA – A. ZŮBEK, *Brno – minoritský klášter*. Terénní dokumentace z akce A106/03 uložená v archivu Archaia Brno o.p.s.

⁵⁶ K Loretánské kapli více B. SAMEK, *Umělecké památky*, s. 179–182.

⁵⁷ Hieronymus Benno BEYER – Hanns Jörg ZEISER, *Obležení Brna Švédy v roce 1645*, pohled z ptačí perspektivy, olejomalba na plátně z roku 1650, uložen v Muzeu města Brna, inv.č. 2284.

⁵⁸ P. HOLUB – V. KOLAŘÍK – D. MERTA – A. ZŮBEK, *Poznámky k topografii nejbližšího okolí bývalého herburského kláštera v Brně*, in: BMD 18, 2005, s. 485–528.

⁵⁹ K dějinám kláštera a jeho stavebnímu vývoji viz C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, stavební a umělecký vývoj*, Brno 1947, s. 52, J. DŘÍMAL, *Dějiny Brna*, s. 48, 75–76, B. SAMEK, *Umělecké památky*, s. 193, K. KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*, Praha 1996, s. 264–265; J. MEZNÍK, *Lucemburská Mora-*

Archeologické výzkumy, které doposud v tomto prostoru proběhly, byly převážně drobnějšího charakteru. V roce 1991 byl proveden výzkum hrobky přiléhající z jižní strany k presbytáři kostela sv. Tomáše a sledován výkop v rajsském dvoře. V kryptě o třech komorách bylo dokumentováno několik kosterních pozůstatků mnichů, uložených v dnes již rozpadlých rakvích.⁶⁰

V roce 1999 proběhlo otevření hrobky markraběte Jošta, který zde byl pohřben 20. února 1411.⁶¹ Výzkum byl zaměřen i na vyhledání hrobky markraběte Jana Jindřicha, jehož ostatky měly být uloženy před velkým oltářem pod mramorovým kamenem po jeho úmrtí 12. listopadu 1375.⁶² Hrob markraběte se však výzkumem lokalizovat nepodařilo.

Židovský hřbitov v prostoru dnešního hlavního nádraží

Židovský hřbitov se nacházel jižně od městských hradeb, východně od Židovské brány. Z dnešního pohledu jeho nejsevernější část ležela v místech podchodu před budovou hlavního vlakového nádraží, nejj jižnější hroby byly zjištěny takřka při ústí podchodu do ulice Uhelne.⁶³ Po vypovězení Židů z Brna byly náhrobky ze hřbitova použity jako stavební materiál⁶⁴ a hřbitov byl zlikvidován. Část hřbitova daroval Ladislav Jagellonský roku 1454 cechu řezníků jako kompenzaci za odstoupení pozemku pro výstavbu františkánského kláštera. Terén hřbitova později překrylo barokní

va 1310–1423, Praha 1999, s. 381; Jan SEDLÁK, *Architektura na Moravě a ve Slezsku za vlády lucemburských markrabat*, in: Moravští Lucemburkové, Brno 2000, s. 170. Novostavbě klášterního areálu se podrobně věnuje: Jiří KROUPA, *Proměny svatotomášského kláštera v 18. století*, in: Bulletin Moravské galerie v Brně 50, 1994, s. 49–59.

⁶⁰ Zdeňka HIMMELOVÁ – Lubomír KUNDERA – R. PROCHÁZKA – J. UNGER, *Záchranné výzkumy v Brně v roce 1991 (okr. Brno - město)*, in: Přehled výzkumů 1991, s. 85–88.

⁶¹ Archeologický výzkum hrobky markraběte Jošta vedený PhDr. D. Cejnkovou uskutečnilo Muzeum města Brna na začátku roku 1999, viz Karel MARÁZ – D. CEJNKOVÁ – Irena LOSKOTOVÁ, *Výzkum hrodek moravských Lucemburků Jošta a Prokopa v Brně*, in: Bronislav CHOCHOLÁČ – Jiří MALÍŘ (edd.), Pocta Janu Janákovi, Předsedovi Matice moravské, profesoru MU, věnují k jeho sedmdesátinám jeho přátelé a žáci, Brno 2002, 565–581. Zpráva o antropologickém vyhodnocení kosterních pozůstatků markraběte viz: Marta DOČKALOVÁ, *650th Anniversary of The Luxembourgs rule over Moravia, Czech republic, Anthropological – medical Reserch of Jost of Luxemburg*, in: Anthropologic XXXVII/3, 1999, s. 285–287.

⁶² Jeroným HAVRA, *Dějiny starobylého a přelavného kláštera sv. Tomáše apoštola v Brně na Moravě, které podle nejstarších a původních rukopisů archivu téhož kláštera započal a podle roků sestavil Otec Jeronym Havra, Čech z Vltavského Týna, profes rádu poustevníků sv. Otce Augustina v Brně u sv. Tomáše, toho času archivář, dne 1. dubna 1744*, s. 2. Rukopis uložený v MuMB, rkps. č. 21–91, s. 51. Na náhrobku prý bylo vytesáno: „Jan, někdy markrabě, kníže nejjasnější (jenž byl bratrem velkého císaře Karla IV., jejichž otcem byl Jan Slepý, kníže nejjasnější, velmi mocný král český a polský, dědem však jejich Jindřich VII., jenž byl nejkřesťanštějším císařem), tohoto svatého chrámu první zakladatel, požívaje už pokoje s nebešťany, tu leží pohřben tělem. Roku 1375.“

⁶³ R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města*, s. 87, 89, 131.

⁶⁴ Při archeologickém výzkumu doprovázejícím výstavbu budovy VZP na Benešově ulici byly vyzvednuty fragmenty dvou náhrobků, které byly použity druhotně ve zdi opevnění města. M. PEŠKA, *Brno, Benešova 10, VZP*. Nálezová zpráva č.j. 05/01, archiv Archaia Brno o.p.s.

opevnění. V minulém století bylo nalezeno pouze několik ojedinělých náhrobků nebo jejich zlomků. Dnes jsou uloženy v lapidáriu Muzea města Brna, několik fragmentů je zazděno v obřadní síni novodobého hřbitova.⁶⁵

Farní hřbitov při kostele Všech svatých v prostoru dnešní Kopečné ulice

První zmínka o kostele Všech svatých na Provaznickém vršku⁶⁶ je k roku 1260, kdy zde dostaly patronát oslavanské cisterciáčky. Z této listiny vyplývá, že kostel založili předkové Rudolfa, syna Posoldova, tedy brněňští měšťané. Farní obvod, který kostel spravoval, zabíral Pekařskou ulici a pozdější Malou Pekařskou neboli pod Puhlíkem (Kopečnou), území sv. Anny, Křížovnické území a snad i Novosady.⁶⁷ Kostel se hřbitovem zanikl po obléhání Brna Švédy roku 1645, kdy byla poničená stavba zbourána a zanikla i fara.⁶⁸

V roce 1963 byly v prostoru Lochenberku učiněny při rozšiřování mateřské školky nálezy lidských kostí.⁶⁹ Roku 1993 proběhla na parcele č. 1117/1 zjišťovací sondáž, která doložila skládku kostí v severozápadní části parcely.⁷⁰ V roce 1998 se v tomto prostoru uskutečnil výzkum doprovázející sanaci podzemí bloku 91.⁷¹ Sonda umístěná v severní části Provaznického vršku protнула lomové kamenné zdivo, jež bylo tehdy interpretováno jako torzo obvodové zdi kostela. Jižně od něj byl zachycen hřbitov. Na západní straně při okraji návrší byly zachyceny dva kruhové do skály zapuštěné objekty, interpretované jako jímka či cisterna na vodu. Byly zasypány v průběhu 14. století a jejich horní části zaneseny snad v průběhu století následujícího. Poté se i do tohoto prostoru rozšířil hřbitov.

V létě 2004 se zde uskutečnil záchranný archeologický výzkum v souvislosti s výstavbou bytového domu na volné parcele.⁷² Výzkumem byl mimo jiné odkryt presbytář kostela Všech svatých a východní část k němu přiléhajícího hřbitova. Při dřívějším snížení terénu byly odtěženy i horní horizonty hřbitova, zkoumány tedy byly jen

⁶⁵ J. DŘÍMAL – V. PEŠA, *Dějiny Brna I*, s. 116; K. KUČA, *Brno. Vývoj města*, s. 633. V lapidáriu Muzea města Brna je uloženo šest náhrobků. Náhrobek rabína Jechiele z roku 1411, nedatovaný náhrobek rabína Davida, náhrobní kámen z roku 1390, náhrobek Zlaty, dcery rabína Jakuba z roku 1349, náhrobek rabína Jakuba z roku 1349 a náhrobek bez letopočtu. Viz Z. DROBNÁ, *Nová radnice*, s. 12–14.

⁶⁶ Ve středověku se tomuto návrší říkalo Lochenberg, později, spíše až po třicetileté válce se ujal název Provaznický vršek, tedy Seilerberg či Seilersteig. Srov. M. FLODROVÁ, *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek*, Brno 1997, s. 193–194.

⁶⁷ J. DŘÍMAL – V. PEŠA, *Dějiny Brna I*, s. 72.

⁶⁸ J. DŘÍMAL – V. PEŠA, *Dějiny Brna 2*, Brno 1973, s. 264–265; K. KUČA, *Brno. Vývoj města*, s. 539.

⁶⁹ C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, dílo přírody*, s. 61, 148, pozn. 89.

⁷⁰ Richard ZATLOUKAL, *Brno (okr. Brno – město)*, in: Přehled výzkumů 1993–1994, s. 184.

⁷¹ Peter KOVÁČIK, *Brno, blok 91 (ul. Pekařská, Anenská, Kopečná)*. Nálezová zpráva č.j. 6/98, archiv Archaia Brno o.p.s.

⁷² P. HOLUB – V. KOLAŘÍK – D. MERTA – M. PEŠKA – D. ZAPLETALOVÁ – A. ZŮBEK, *Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2004*, in: Přehled výzkumů 46, 2005, s. 111–169.

hroby uložené nejnižše. Dokumentováno a vyzvednuto jich bylo 137. Pohřbení byli poměrně často vybaveni mincemi, běžné jsou doklady rakví či oděvu nebo rubáše (spínadla, přezky, prsten). Při začišťování v prostoru hřbitova byly nalezeny i dva medailony, respektive poutní odznaky a drobné kování knihy. Většinu dokumentovaných hrobů můžeme přičíst renesanci. V presbytáři kostela byly doloženy hroby starší, některé evidentně porušené základovým zdivem, které nasvědčují tomu, že se nejedná o primární kostel.⁷³

Hřbitov byl v mladším období své existence ohraničen zdí, která byla výzkumem zachycena takřka v celém svém východním úseku. V severozápadní části stavební jámy byl zachycen okraj sekundární skládky kostí.

Zejména v zásypu sklepa zasahujícího pod presbytář, ale i v mladších zdivech byly nalezeny fragmenty kamenických článků pocházejících z kostela a zlomky náhrobních kamenů. Podle užitého písma lze usuzovat, že se jedná o náhrobky pozdně gotické a renesanční, v jednom případě je doložen prozatím neidentifikovatelný erb.

Farní hřbitov při kostele sv. Prokopa

Kostel sv. Prokopa je poprvé zmiňován v menším privilegii pro Brno roku 1243. Další zpráva o tomto kostelu je v listině z roku 1288 a poté až 1314. Pozdější listiny souvisejí již s předáním patronátních práv královně vdově Elišce Rejčce a z jejich rukou pak nově založenému klášteru cisterciáček. Farní hřbitov se rozkládal v nejbližším okolí kostela.⁷⁴

Archeologický výzkum z roku 2003 na křižovatce ulic Křížová a Václavská na Starém Brně pomohl dějiny kostela sv. Prokopa částečně objasnit. Výzkumem byly zachyceny základy ohradní zdi hřbitova ze 13. století a část základu severní stěny kostela. Základy ohradní zdi i severní zdi kostela měly totožné složení stavebního materiálu, spojovaného charakteristickou růžovou maltou, takže se jednalo bezpečně o jednu stavební fázi. Z vlastního hřbitova bylo dokumentováno několik hrobů nezaraditelného stáří.⁷⁵

Hřbitov při kostele sv. Martina

Podle Oldřicha Vičara se hřbitov nacházel severně od kostela sv. Martina. Ten vznikl na tehdejších největších předměstí v prostoru mezi Židovskou a Měňínskou bránou,

⁷³ Hřbitov není v současnosti ještě podroben podrobnému archeologickému vyhodnocení.

⁷⁴ Podrobněji o založení kostela: D. ZAPLETALOVÁ – M. PEŠKA, *Nové poznatky ke starobrněnskému kostelu sv. Prokopa a jeho okolí. Příspěvek k historické topografii Starého Brna*, in: BMD 18, 2005, s. 529–556.

⁷⁵ Tamtéž, s. 530–544.

v místech dnešního parčíku před autobusovým nádražím na Benešově třídě, pod schody z ulice Josefské. Zprávy o kostele i okolním hřbitově pochází až ze 14. století, ale můžeme předpokládat, že vznikl někdy kolem poloviny století třináctého.⁷⁶ Hřbitov, stejně jako vlastní kostel a okolní osada zanikly pravděpodobně v důsledku švédského obléhání Brna roku 1645.⁷⁷ Celý prostor byl následně překryt pátým bastionem nově budovaného barokního opevnění města.

V roce 1957 zde byla při stavebních pracích zachycena část středověkého hřbitova.⁷⁸ V roce 1985 byl snad zachycen pilíř náležící ke zdivu kostela sv. Martina. V době tohoto výzkumu ani později nebyly zachyceny hroby v pramenech doloženého hřbitova.⁷⁹ Lze předpokládat, že kostel i hřbitov je doposud alespoň částečně zachován pod dnešním parčíkem.

Hřbitov špitálu při kostele sv. Ducha v prostoru dnešní Pekařské ulice

Starší osídlení v prostoru někdejšího hřbitova existovalo nejpозději v 1. čtvrtině 13. století. Špitál založil roku 1238 nebo o něco málo dříve brněnský měšťan Rudger/Rudlin s manželkou Hodavou. Tento ústav byl řízen měšťanským bratrstvem sv. Ducha. Po vstupu zakladatele do řádu sv. Jana Křtitele Jeruzalémského někdy okolo roku 1243 se špitál i bratrstvo dostaly do johanitské správy a Rudger se stal prvním představeným komendy. Johanitský špitál a komenda (tj. konvent) stály při jižní straně dnešní Pekařské ulice, západně od královské zahrady, později kláštera dominikánek u sv. Anny. Zároveň se špitálem vznikl i hřbitov a oratorium, zřejmě již i kostel sv. Václava a sv. Antonína, později i sv. Jana Křtitele.⁸⁰ Podle ikonografických pramenů ze 17. a 18. století stál špitální kostel proti johanitské komendě při severní straně ulice, zhruba v místech domů č. 78 – 80. Východně od kostela se nacházel špitální hřbitov. V letech 1481–1497 špitál zabrala městská rada, následně do dějin komendy zasáhla třicetiletá válka. Komenda a hřbitov po roce 1645 zanikly.

V souvislosti s výstavbou bytového domu na nezastavěné parcele Pekařská ulice č. 72, proběhl v září 2003 záchranný archeologický výzkum.⁸¹ Domníváme se, že tato parcela se nachází pravděpodobně v místech špitálního hřbitova. Podstatná část archeologického terénu na ploše stavby však byla bohužel zničena už v minulosti. Nejstarší doloženou antropogenní aktivitu představuje jáma, jejíž výplně obsahovaly

⁷⁶ Miroslav FLODR, *Brněnské městské právo*, Brno 2001, s. 136.

⁷⁷ Cecílie Hálová-Jahodová píše, že kostel zanikl roku 1610, ovšem bez udání pramene. Srovnej C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, dílo přírody*, s. 115.

⁷⁸ O. VIČAR, *Místopis Brna v polovici 14. století (Předměstí)*, s. 476–477. Ke kostelu také J. DŘÍMAL – V. PEŠA, *Dějiny Brna I*, s. 73.

⁷⁹ R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města*, s. 89–90.

⁸⁰ Dějiny nejnověji spolu se starší literaturou viz D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie*, s. 202–205.

⁸¹ L. SEDLÁČKOVÁ – D. ZAPLETALOVÁ – A. ZŮBEK, *Pekařská 72*. Nálezová zpráva č.j. 24/04, archiv Archaia Brno o.p.s.

lidské kosti. Stáří jámy nebylo možné přesně určit, měla funkci jako deponie zeminy odebrané někde v prostoru špitálního hřbitova. Situace byla porušena zděnou stavbou částečně zapuštěnou do svahu Špilberku. Stavba vystavěná z vysokých cihel byla pravděpodobně obdélného nebo čtvercového půdorysu. Její zásyp měl obdobný charakter jako výplň výše popsané jámy. Zastoupeny v něm byly i zlomky keramiky datované do 15. a 16. století. Není jasné, zda stavbu můžeme interpretovat od samého počátku jako kostnici nebo zda se jednalo budovu vystavěnou původně k jinému účelu, která byla po ztrátě své funkce využita zřejmě k deponování zrušených hrobů ze špitálního hřbitova. Vlastní hroby nebyly při archeologickém výzkumu doprovázejícím výkopové práce nalezeny. Lze předpokládat, že byly zničeny již v minulosti.

Kláster cisterciáček na Starém Brně

Starobrněnský klášter cisterciáček – „Aula Mariae“ byl založen „pro odpuštění hříčů“ českou a polskou královnou – vdovou Eliškou Rejčkou roku 1323.⁸² V areálu kláštera a v prostoru vlastního kostela Nanebevzetí Panny Marie se pohřbívalo po celý středověk až do novověku, což nám dokládá jediný výzkum, realizovaný v prostoru kostela Borisem Novotným v roce 1966. Z historických pramenů víme, že byla v kostele pohřbena jeho zakladatelka Eliška Rejčka a její životní druh Jindřich z Lipé, jehož ostatky byly v rámci výzkumu v roce 1966 vyzvednuty.⁸³

Hřbitov při špitále u kostela sv. Anny na Starém Brně

V rozmezí let 1976 až 1983 proběhl v prostoru jižně od basiliky Minor na Starém Brně archeologický výzkum, který odkryl kostel Panny Marie, jemu předcházející starší kostel a rotundu spolu s přílehlým pohřebištem.⁸⁴ Kostel sloužil jako kaple sv. Anny při nově založeném špitálu královnou Rejčkou v roce 1331.⁸⁵ Mělo v něm být místo pro osm kněží, jáhna a osm nemocných.⁸⁶ U špitálu byl založen hřbitov pokračující v tradici starších pohřebišť. Jmenovaný výzkum odkryl větší množství hrobů v okolí kostela. Jejich stáří není zcela jednoznačné, počet také ne. Z hrobových zásypů byla získána keramika v rozpětí 11. až 13. století, tedy období předcházející založení špitálu.⁸⁷

⁸² D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie*, s. 208.

⁸³ Boris NOVOTNÝ, *Záchranný výzkum ve Starobrněnském kostele a nález hrobky pana Jindřicha z Lipé*, in: *Přehled výzkumů 1966, Brno 1967*, s. 58; Milan STILOUKAL, *Antropologický posudek o pozůstatcích nalezených v hrobce pána z Lipé ve starobrněnském klášteři*, in: *Přehled výzkumů 1966, Brno 1967*, s. 59–60.

⁸⁴ D. CEJNKOVÁ, *Archeologický výzkum*, s. 11–20.

⁸⁵ K. KUČA, *Brno. Vývoj města*, zvl. s. 42.

⁸⁶ D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie*, s. 209.

⁸⁷ Srov. D. CEJNKOVÁ, *Archeologický výzkum*, s. 17.

Nový městský hřbitov

Roku 1580 byl městem zřízen na začátku Malé nové ulice, proti Veselé bráně, nový městský hřbitov, na kterém byla postavena kaple Panny Marie Pomocné. Hřbitov byl zrušen roku 1785 a kaple zbourána roku 1826.⁸⁸

Část hřbitova, nacházející se v prostoru nádvoří Zemského domu III., byla archeologicky zkoumána na přelomu let 1994 a 1995.⁸⁹ Z vlastního hřbitova byla vyzvednuta asi desítky hrobů, která byla spolu s dalšími posbíranými kosterními pozůstatky postoupena zatím nevyhodnocené antropologické analýze. Drtivá většina hřbitova byla odtěžena bez archeologického výzkumu. Hřbitov byl založen v bývalém hliníku středověké cihelny, který byl následně vyplněn domovním odpadem z vnitřního města.⁹⁰ Zachytit se podařilo i část základového zdiva kaple Panny Marie Pomocné.

Ze zrušeného hřbitova pochází šest náhrobních kamenů uložených dnes v lapidáriu Muzea města Brna.⁹¹

Jak plyne z předchozího textu, archeologie se dotkla téměř všech známých brněnských středověkých a novověkých hřbitovů. Za více než patnáctileté systematické působení v Brně se podařilo získat ohromné množství informací týkajících se pohřebního ritu, výbavy a oděvu zesnulých. Terénní výzkumy významně upřesnily i lokalizaci a rozsah hřbitovů. Velkým dluhem však zůstává vyhodnocení vyzvednutých lidských ostatků z antropologického a epidemiologického hlediska, jež nám v budoucnu může přinést poměrně zásadní informace o středověké a novověké brněnské populaci. Stejně tak má před sebou dlouhou cestu i podrobné zpracování všech poznatků získaných o pohřbívání. Nakonec doufáme, že náš přehled o brněnských hřbitovech přinese především zkvalitnění ochrany všech hřbitovů v Brně, které jsou v současnosti ohroženy intenzivní stavební a investiční aktivitou. Protože pouze památky, se kterými jsme dobře obeznámeni, můžeme opravdu ochránit.

⁸⁸ K. KUČA, *Brno. Vývoj města*, s. 448.

⁸⁹ D. MERTA – R. PROCHÁZKA, *Brno – Veveří, Žerotínovo náměstí 8*. Nálezová zpráva č.j. 4/96-I, 4/96-II. a 4/96-III, archiv ÚAPP Brno.

⁹⁰ D. MERTA – Jiří MERTA, *Středověká cihelna „Na lečí“*, in: AH 26, Brno 2001, s. 221–226.

⁹¹ Jedná se o náhrobní kámen Žofie Třískovny z Tříště, která zemřela 15. 9. 1619, náhrobek Amadea Schdicha z roku 1599, náhrobek Uršuly Kabrové z roku 1612, Blažeje Langa z roku 1614 a náhrobník manželů Klebrových z let 1579 a 1588. V lapidáriu je uložen i fragment dalšího neidentifikovatelného náhrobku. Viz Z. DROBNÁ, *Nová radnice*, s. 14–19.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Brněnské středověké a raně novověké hřbitovy v centru Brna. 1 – nový městský hřbitov; 2 – farní hřbitov při kostele sv. Jakuba Většího; 3 – hřbitov v areálu minoritského kláštera; 4 – raně středověké hroby v prostoru ulic Starobrněnská a Radnická; 5 – hřbitov v areálu někdejšího dominikánského kláštera; 6 – hřbitov při kostele sv. Martina; 7 – židovský hřbitov; 8 – farní hřbitov při kostele sv. Petra a Pavla; 9 – farní hřbitov při kostele Všech svatých; 10 – hřbitov špitálu při kostele sv. Ducha; 11 – hřbitov při špitále u kostela sv. Anny; 12 – farní hřbitov při kostele sv. Prokopa; 13 – raně středověké pohřebiště areálu konventu Milosrdných bratří.
- Příloha č. 2: Odkrytý raně středověký hrob dívky z prostoru Starobrněnské č. 6. Dnes obchodní dům C&A.
- Příloha č. 3: Odkryté pohřby v prostoru farního hřbitova při kostele sv. Jakuba.
- Příloha č. 4: Odkryté pohřby ze 14. století uložené do zásypu zaniklého dřevohliněného suterénu, v místě dnešní pojišťovny Kooperativa (Rašínova č. 4), náležící k farnímu hřbitovu při kostele sv. Jakuba.
- Příloha č. 5: Odkryté pohřby v prostoru farního hřbitova při kostele Všech Svatých.
-
- Barevná příloha č. XXXIX: Odkryté raně středověké pohřby v areálu konventu Milosrdných bratří na Starém Brně.
- Barevná příloha č. XL: Preparace hrobů v prostoru severně od lodi kostela sv. Jakuba. Uloženo v archivu Archaia Brno.
- Barevná příloha č. XLI: Skupina hrobů ze 13. století odkrytá při 1. fázi stavby kostela sv. Jakuba. Uloženo v archivu Archaia Brno.
- Barevná příloha č. XLII: Vypreparované pohřby ze 14. století uložené do zásypu zaniklého dřevohliněného suterénu, v místě dnešní pojišťovny Kooperativa (Rašínova č. 4), náležící k farnímu hřbitovu při kostele sv. Jakuba. Uloženo v archivu Archaia Brno.
- Barevná příloha č. XLIII: Preparace pohřbů ze 14. století uložených do zásypu zaniklého dřevohliněného suterénu, v místě dnešní pojišťovny Kooperativa (Rašínova č. 4), náležících k farnímu hřbitovu při kostele sv. Jakuba. Uloženo v archivu Archaia Brno.
- Barevná příloha č. XLIV: Pekařská č. 72. Dokumentovaný řez se skládkou lidských kostí náležících ke hřbitovu při kostele sv. Ducha. Uloženo v archivu Archaia Brno.
- Barevná příloha č. XLV: Celkový pohled na odkryté pohřby v prostoru farního hřbitova při kostele Všech Svatých.

*Petr Holub, Václav Kolařík, David Merta, Marek Peška,
Lenka Sedláčková, Dana Zapletalová, Antonín Zůbek*

Brünner mittelalterliche un frühneuzeitliche Friedhöfe aus der Sicht der Archäologie

RESÜMEE

Ältere Begräbnisstätten, Pfarrfriedhöfe, jüdische Friedhöfe und seit dem 18. Jahrhundert auch städtische Friedhöfe gehören zu Grundausdrücken der Kontinuität unserer Kultur und unseres Verhältnisses zur Vergangenheit. Daher sollten wir diese Orte gut kennen, schützen und den Bestatteten gebührende Ehre erweisen, so wie es unsere Vorfahren machten. Und da die meisten Brünner mittelalterlichen Friedhöfe, falls sie nicht aufgelöst wurden, unter der heutigen Bebauung, Straßen und Gehsteigen liegen, entschieden wir uns, den vorliegenden Text zu schreiben.

Der Artikel ist – wie es sein Titel andeutet – mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Friedhöfen gewidmet, und zwar überwiegend aus der Sicht archäologischer Grabungen. Einbezogen sind darin nur Friedhöfe, die zur eigenen Stadt, ihren historischen Vororten und Siedlungsagglomerationen Alt-Brünns angehören.

Aus der archäologischen Sicht faßte die Problematik der Begräbnisstätten und Friedhöfe auf dem Gelände Brünns zuletzt Rudolf Procházka im Jahre 2000 zusammen. Aus historischer Sicht behandeln das Thema historische Übersichtsarbeiten, in welchen Friedhöfe erwähnt werden. In dieser Hinsicht ragen die Arbeiten von Milena Flodrová und Oldřich Vičar heraus, der die historische Topographie Brünns in der Mitte des 14. Jahrhunderts präzise bearbeitete.

Aus der großmährischen Periode sind aus dem Gelände der historischen Stadt, ihrer Vororte und Alt-Brünns bisher zwei Gräberfelder bekannt. In der Brünner Innenstadt handelt es sich um ein Paar Einzelgräber, die den wohl durch die jüngere Bebauung gestörten Reihenfriedhof im Raum der Starobrněnská-Straße belegen. Eine weitere Begräbnisstätte aus derselben Periode befand sich auf dem rechten Svratka-Ufer, im heutigen Areal des Klosters der Barmherzigen Brüder. Der potentielle dritte Friedhof ist bisher durch ein mittelburgwallzeitliches Einzelgrab südlich der Basilika Minor des ehemaligen Zisterzienserinnenklosters in Alt-Brünn belegt, an der Stelle der abgerissenen Marienkirche, deren Anfänge wohl an die Wende des 10. und 11. Jahrhunderts zu datieren sind. Dort befand sich auch der jüngere frühmittelalterliche Friedhof, der zur Siedlungsagglomeration in Alt-Brünn gehörte.

Der Vorlokationsperiode im eigenen historischen Stadtkern werden ca 24 Gräber zugeschrieben, die mit der ersten Bauphase der Kirche auf dem Petrov-Hügel aus der 2. Hälfte des 12. – Anfang des 13. Jahrhunderts im Zusammenhang stehen.

Weitere heute bekannte Friedhöfe sind schon mit der Zeit kurz vor der Stadgründung in der 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts verknüpft. Es handelt sich vor allem

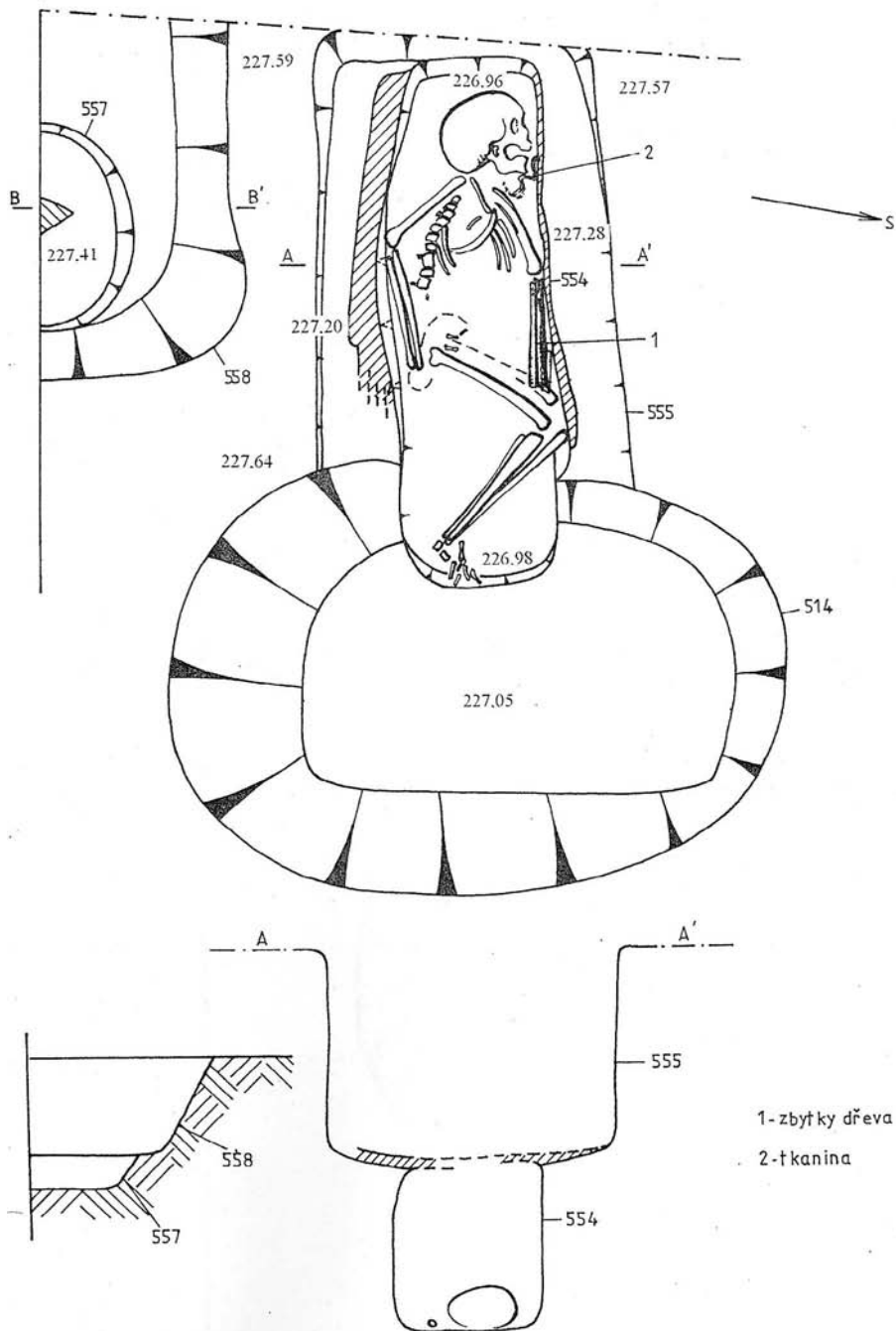
um Friedhöfe an den Pfarrkirchen – der St. Peters-Kirche, der St. Jakobs-Kirche und der St. Michaels-Kirche. In die 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts fällt wohl auch die Gründung des Friedhofs an der Allerheiligen-Kirche auf dem Provaznický-Hügel. Aus derselben Periode stammt der älteste Bestattungshorizont des Friedhofs an der St. Prokops-Kirche in Alt-Brünn. Nicht zu vergessen ist der Jüdische Friedhof, der sich südlich der Stadtmauer befand, und die Friedhöfe an den städtischen Spitalen -an dem Spital des Heiligen Geistes in der heutigen Pekařská-Straße, an der St. Anna-Kirche im Zisterzienserinnenkloster in Alt-Brünn und an dem St. Stephan-Spital im Raum der heutigen Křenová-Straße. Ein selbständiges Kapitel stellt die Bestattung in den Arealen des Minoriten-, Herburger- und Augustinenserklusters dar. In Vororten dann an dem Franziskanerkloster des Hl. Bernadin von Siena, der vor dem Jüdischen Tor stand, im Raum der heutigen Nádražní-Straße, in Altbrünn dann im Zisterzienserinnenkloster.

Die Archäologen befaßten sich mit fast allen bekannten Brünnner mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Friedhöfen. Während der mehr als 15-jährigen Betätigung konnte in Brünn eine riesige Menge Informationen über den Bestattungsritus, die Ausstattung und die Kleidung der Verstorbenen gewonnen werden. Feldforschungen präzisieren auch die Lokalisierung und den Umfang der Friedhöfe. Eine große Schuld bleibt jedoch die Auswertung der ausgehobenen menschlichen Überreste aus anthropologischer und epidemiologischer Sicht, die künftig wichtige Informationen über die mittelalterliche und neuzeitliche Population in Brünn liefern könnte. Ähnlich steht uns eine detaillierte Bearbeitung aller Erkenntnisse über die Bestattung bevor. Und schließlich hoffen wir, daß unsere Übersicht der Brünnner Friedhöfe einen besseren Schutz aller Brünnner Friedhöfe zur Folge haben wird, die gegenwärtig durch intensive Bautätigkeit gefährdet sind. Denn nur die Denkmäler, mit welchen wir vertraut sind, können wirklich gut geschützt werden.

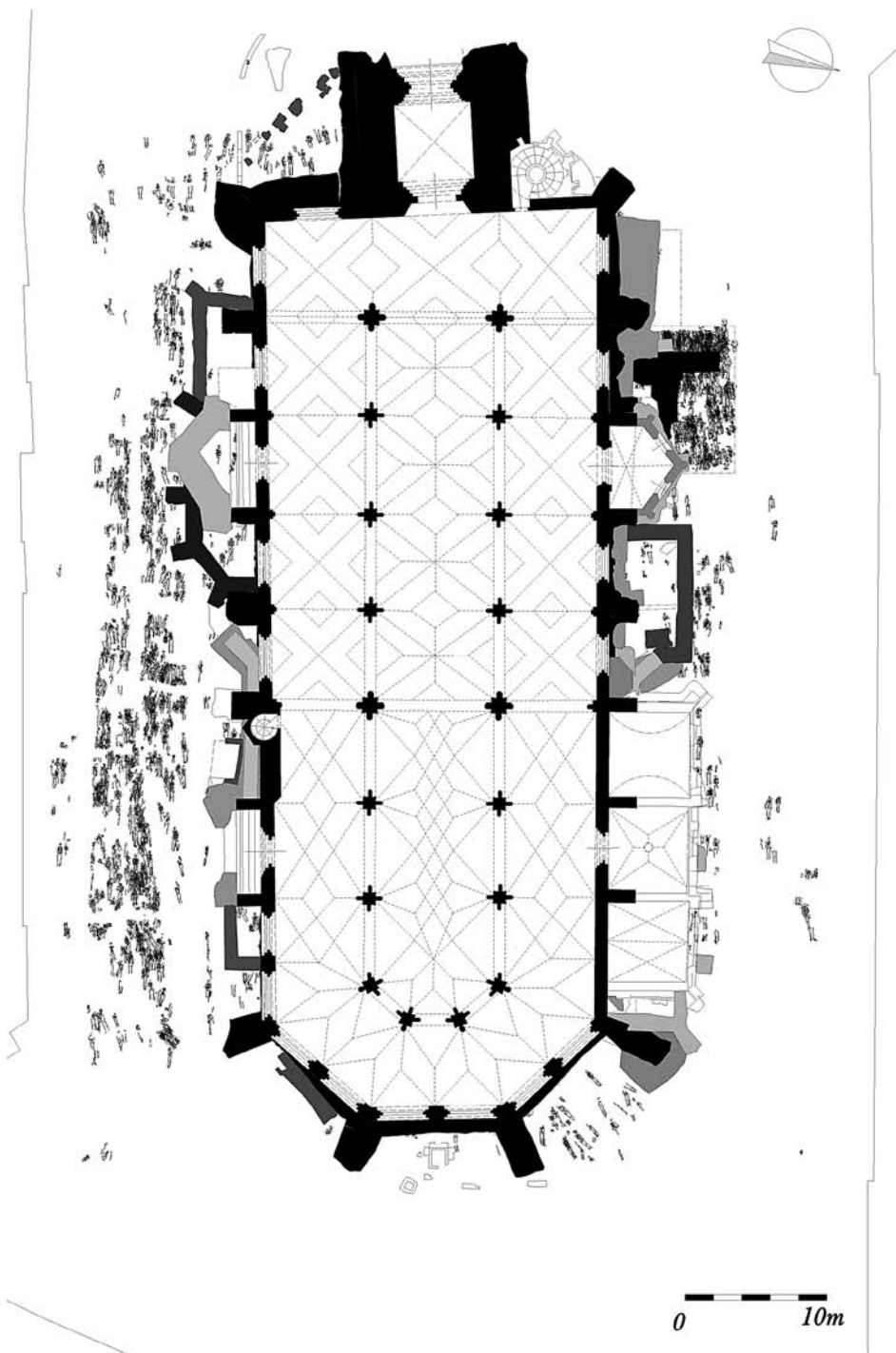
Die Ergebnisse einzelner Forschungen sind im tschechischen Text in Katalogform zusammengefaßt.

Příloha č. 1: Brněnské středověké a raně novověké hřbitovy v centru Brna. 1 – nový městský hřbitov; 2 – farní hřbitov při kostele sv. Jakuba Většího; 3 – hřbitov v areálu minoritského kláštera; 4 – raně středověké hroby v prostoru ulic Starobrněnská a Radnická; 5 – hřbitov v areálu někdejšího dominikánského kláštera; 6 – hřbitov při kostele sv. Martina; 7 – židovský hřbitov; 8 – farní hřbitov při kostele sv. Petra a Pavla; 9 – farní hřbitov při kostele Všech svatých; 10 – hřbitov špitálu při kostele sv. Ducha; 11 – hřbitov při špitále u kostela sv. Anny; 12 – farní hřbitov při kostele sv. Prokopa; 13 – raně středověké pohřebiště areálu konventu Milosrdných bratří.

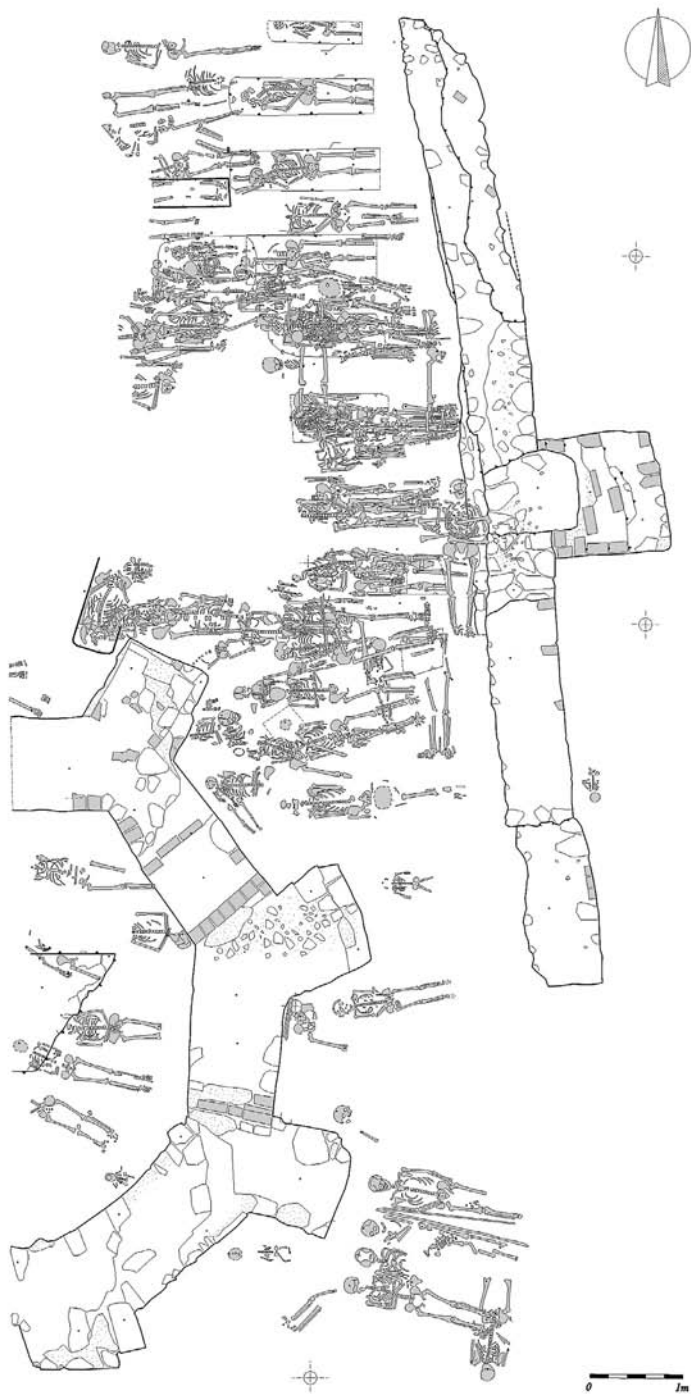
Příloha č. 2: Odkrytý raně středověký hrob dívky z prostoru Starobrněnské č. 6.
Dnes obchodní dům C&A.

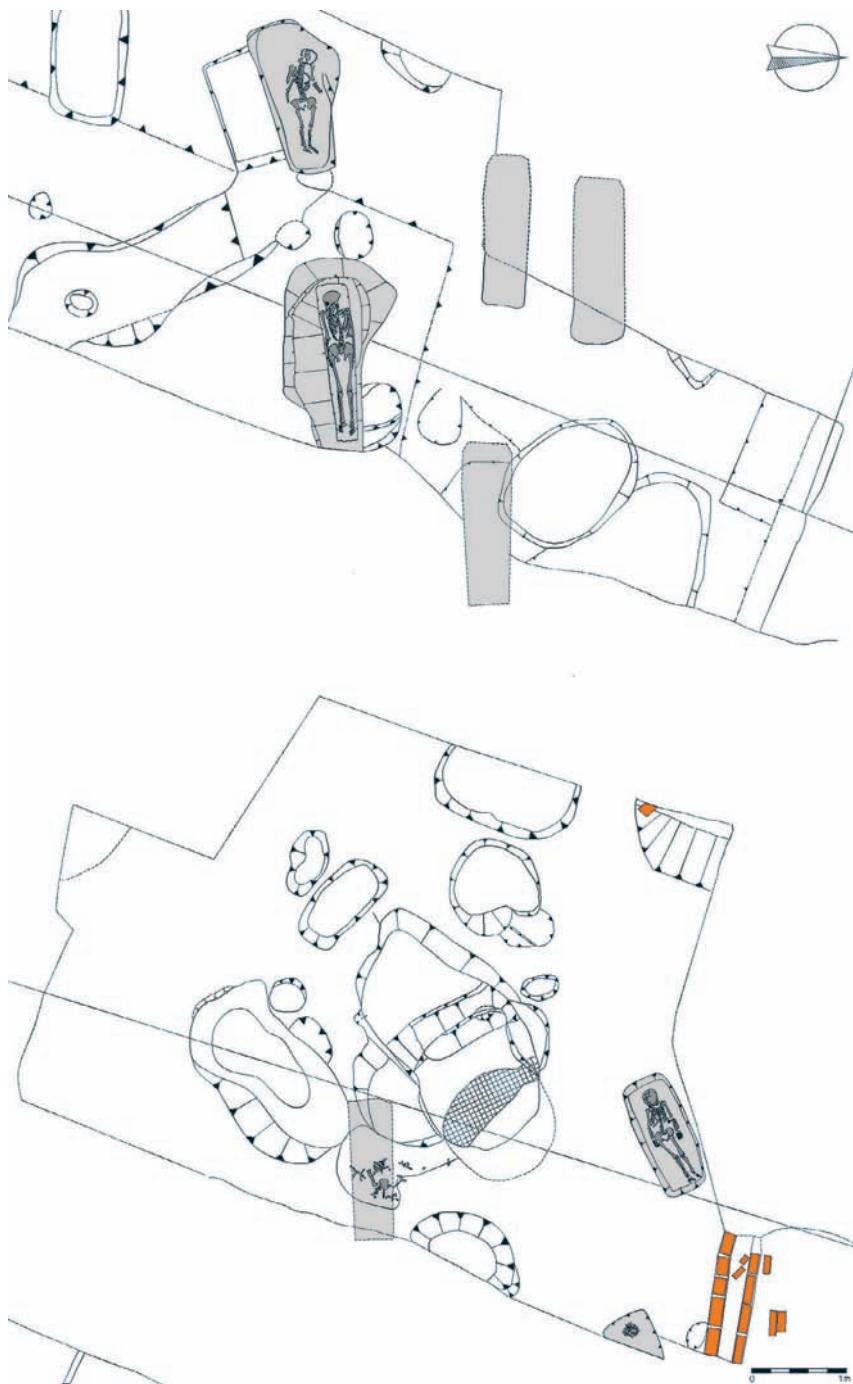
Příloha č. 3: Odkryté pohřby v prostoru farního hřbitova při kostele sv. Jakuba.

Příloha č. 4: Odkryté pohřby ze 14. století uložené do zásypu zaniklého dřevohlinitého suterénu, v místě dnešní pojišťovny Kooperativa (Rašínova č. 4), náležící k farnímu hřbitovu při kostele sv. Jakuba.

Příloha č. 5: Odkryté pohřby v prostoru farního hřbitova při kostele Všetech Svatých.

Barevná příloha č. XXXIX: Odkryté raně středověké pohřby v areálu konventu Milosrdných bratří na Starém Brně.

Barevná příloha č. XLI: Preparace hrobů v prostoru severně od lodi kostela sv. Jakuba.

Barevná příloha č. XLI: Skupina hrobů ze 13. století odkrytá při I. fázi stavby kostela sv. Jakuba.

Barevná příloha č. XLII: Vypreparované pohřby ze 14. století uložené do zásypu zaniklého dřevohliněného suterénu, v místě dnešní pojišťovny Kooperativa (Rašínova č. 4), náležící k farnímu hřbitovu při kostele sv. Jakuba.

Barevná příloha č. XLIII: Preparace pohřbů ze 14. století uložených do zásypu zaniklého dřevohliněného suterénu, v místě dnešní pojišťovny Kooperativa (Rašínova č. 4), náležících k farnímu hřbitovu při kostele sv. Jakuba.

Barevná příloha č. XLIV: Pekařská č. 72. Dokumentovaný řez se skládkou lidských kostí należících ke hřbitovu při kostele sv. Ducha.

Barevná příloha č. XLV: Celkový pohled na odkryté pohřby v prostoru farního hřbitovu při kostele Všeoh Svatých.